

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

141. szám

HERNÁDI MÁRIA

Angyalok a házban

NEMES NAGY ÁGNES: A LOVAK ÉS AZ ANGYALOK

Az angyal-hírnök Nemes Nagy Ágnes verseiben maga a hír, amely egyszerűre tárgyyszerű és megfogható, de rejtélyes és felfoghatatlan is. A szárnyas küldött látványként, és nem nyelvi üzenetként fedi fel magát. Innen nézve az angyal a tárgyias költészet öneblémájának is tekinthető Nemes Nagy Ágnes költészetében: mint egy olyan lény, amely nyelvbe öltözött, mégis nyelv nélkül jelenik meg...

”

A lovak és az angyalok Nemes Nagy Ágnes 1967-es Napforduló kötetében jelent meg először, a középső, Énekhangra című ciklus nyitóverseként, két évvel később pedig a költő ezzel a címmel adta közre első gyűjteményes verseskötetét (1969.: A lovak és az angyalok). A költemény tehát kiemelt szerepet kapott a szerző által sajtó alá rendezett kötetekben.

A „ló” és „angyal” címbeli összekapcsolása a tárgyias költészet ars poeticájaként is értelmezhető. Egy földi világhoz tartozó, érzékszervekkel felfogható, és egy „égi”, azaz a transzcendens szférájában megjelenő, láthatatlan lény kerül egymás mellé, ami utal a „materiális” és a „spirituális” sík átjárhatóságára Nemes Nagy Ágnes költészetében: egészen pontosan arra, hogy a „kimondhatatlanhoz” a „nehezen mondhatón”, a transzcendenshez a földin keresztül vezet az út. *„Én a transzcendencia szót – ha szabad így mondanom – egyszerűbben használom – mondja a költő egy interjúban – Nem tagadom ki belőle a lehetséges emberi élmények egyikét sem, a profánokat sem, az indító (és megindító) apróságokat sem, a kristályokat, az eldobott cigarettacsikket, a féllábú galambot, a dadogó öregasszonyt, a kételyt vagy kétségbeesést. Úgy érzem, nincs létünknek olyan szelete, ami ne transzcendeálhatna egy adott pillanatban. Hogy mibe transzcendeál? Valami több felé. És a valami több nélkül koldusabbak volnánk a koldusnál. Van egy zsoltár, amit de sokat fújtam gyerekkoromban: »Éjjel kezem feltartom, az égre Hozzád nyújtom.« Úgy érzem, a költészet nem több, mint egy fölfelé nyújtott kéz. De ez sem semmi!”¹*

¹ NEMES NAGY ÁGNES: A létkérdések és a vers (Széll Margit interjúja). In: N.N.Á.: Az élők mértana II., Osiris, 2004. 418.

De nem csupán arról van szó, hogy a ló a látható, az angyal pedig a láthatatlan szférájához tartozik. Pontosabb úgy fogalmazni, hogy mindkettő a „mondható” és a „mondhatatlan” közti határsáv lakója ebben a költészetben, tehát mindkét lény közvetítőként jelenik meg. „*Sohase mondd a mondhatatlant, mondd a nehezen mondhatót!*” – így szól az *Elégia egy fogolyról* című vers elhíresült mondata, amely költői célkitűzést megfogalmazó ars poetica. A „névtelen érzelmeket” „szívünk honpolgárává” fogadni: vagyis a mondhatatlant „nehezen mondhatóvá” szelídíteni, majd belőle valamit kimondani, nevesíteni, szóvá tenni a versben – ez Nemes Nagy Ágnes szerint a költő legfontosabb feladata.² A „névtelen érzelmek senkiföldje”³ e költészetben az angyalok közlekedőhelye – akár a Bibliában Jákob lajtorjája –, de a látható világ közvetítővé vált, tehát lényegében angyalszerepbe került lényei is megfordulnak itt. A lovakon kívül például itt lelhetők fel Nemes Nagy Ágnes híres fái, madarai, szobrai, a szélben a szárítókötélről elszabadult vásznai, de az olyan „nem szép” tárgyak is, mint a fűben heverő vasdarabok, rozsdás drótsomók és sok minden más: „*Ha tehát az ember a világ egészéből fölvesz egy kavicsot, egy falevelet, egy eldobott T-dugót, környezete fontos vagy nem fontos részletét* – írja Nemes Nagy Ágnes –, *megtörténhet, hogy ez a valami mikroadóvá válik a kezében, amely váratlan műsort sugároz. Sugározza a világot, amit ismerünk, és azt is belőle, amit nem ismerünk, ami az ismeret mögött van. (...) Hozzám főképp a tárgyak közvetítik az ismeretlent, ezért igyekszem én is a tárgyakat közvetíteni az olvasónak.*”⁴

Nemes Nagy Ágnes költészetében a *Napforduló* kötettől kezdve kerülnek előtérbe ezek a közvetítő lények és tárgyak – a ló azonban már az egészen korai, a későbbi kötetekből kimaradt versekben is feltűnik. A *Lovam* című versben a személyiség autonóm és független részének, a belső világ nyújtotta szabadságnak a jelképe, a *Lovamhoz* című költeményben pedig lélekszimbólum és rejtett belső erőközpont: „mélyen, bordám közt dobogsz” – szólítja meg Ábris nevű pej lovát a vers beszélője.⁵ Mindkét versben a ló az, aki a lírai ént elviszi, messzire repíti arról a helyről, ahol van: kiszakítja szorongatott és tehetetlen állapotából. Segítő figura tehát, aki közvetítő szerepet tölt be a lírai szubjektum elvagyódó és vágyott lélekrésze között.

Bár az angyal már az 1957-es *Százavillám* kötet végén, a *Paradicsomkert* című versben is megjelenik, a *Napforduló* kötetben tölt be igazán fontos szerepet – a későbbi versekből pedig ismét eltűnik. A kötet angyalfigurái plasztikusan ábrázolt lények: robosztus méretű, férfias, csuhát vagy zsákruhát viselő, kifejezetten földies alakok, akik egyszerre hasonlítanak egy úton lévő zarándokra⁶ és egy vadmadárra. A *Ház a hegyoldalon* angyalát sasnak nézi a vele találkozó öregasszony, az angyali üdvözlés bibliai eseményét felidéző *Téli angyal* beszélője pedig, Rilke elégiáinak jelzőjét idézve, „iszonyúnak” nevezi az angyalt, aki Mária kicsi házáat

² NEMES NAGY Ágnes: *A névtelenek*. In: N.N.Á.: *Az élők mértana I.*, Osiris, 2004. 474.; NEMES NAGY Ágnes: *Egy verseskötet előszava*. In: N.N.Á.: *Az élők mértana II.*, 28.

³ *Uo.*

⁴ NEMES NAGY Ágnes: *Egy verseskötet előszava*. 32.

⁵ NEMES NAGY Ágnes: *Lovamhoz; Lovam*. In: *Nemes Nagy Ágnes összegyűjtött versei (Fiatalkori, a költő által kötetbe fel nem vett versek 1939-1946.)* Bp., Osiris-Századvég, 1995, 280., 294.

⁶ A csuhás vándorként megjelenő Nemes Nagy-féle angyalok leginkább az Őszövetség legrégebbi könyveiben megjelenő hírnökökre emlékeztetnek: „A korai idők elbeszéléseiben az angyal nem fentről alászállva találkozik az emberrel, hanem a pusztá földön, a poros utak világában: mint ember az emberrel. (...) Az ősi elbeszéléseknek éppen az a sajátja, hogy Isten küldöttei földi utakon poroszkálnak, és általában ott lelik fel az embert.” (SULYOK Elemér: „*Mi a neved?*” = Műhely, 2011/5-6. 54-55.)

szinte szétfeszítve, vad és kozmikus természeti erőként hatol be a törékeny emberi létbe. A *Paradicsomkert* hírnöke az egyetlen a versbeli angyalok között, aki megszólal, monológot intéz a Teremtőhöz, és pontosan ismerteti jövetelének célját. A *Napforduló* szövegvilágában megjelenő többi angyal néma marad, annál erősebb azonban a pusztá jelenlétük. Az angyal-hírnök Nemes Nagy Ágnes verseiben *maga a hír*, amely egyszerre tárgyyszerű és megfogható, de rejtélyes és felfoghatatlan is. A szárnyas küldött látványként, és nem nyelvi üzenetként fed fel magát. Innen nézve az angyal a tárgyas költészet önemlélmájának is tekinthető Nemes Nagy Ágnes költészetében: mint egy olyan lény, amely nyelvbe öltözött (hiszen versben), mégis nyelv nélkül jelenik meg. Szavak ábrázolják, ő azonban szavak nélkül (látvány formájában) mutatkozik meg a versben, így aztán, mint „köztes lény”, nemcsak az égi és a földi, a mondhatatlan és a mondható, hanem a szó és a tárgy határvonalát is megtestesíti. Éppen ezért annyira hangsúlyos ebben a költészetben az angyalok testi, érzékszervekkel észlelhető mivolta: hiszen arra a kérdésre, hogy ki az angyal, csak úgy tudunk válaszolni, ha megnézzük, hogyan fest. Mivel az angyal nem beszél, hanem jelenlétével, látványával alkotja meg a saját magával azonos hírt, a hír egyrészt az angyal külsejének, másrészt viselkedésének jegyeivel válik leírhatóvá. A „ki az angyal” kérdés tehát egybeesik azzal a kérdéssel, hogy „milyen hírt hoz az angyal”.

A hírrel azonos hírnök alakja Nemes Nagy Ágnes egy későbbi versében, az *Éjszakai tölgyfában* is felbukkan, ahol egy városi tölgy, gyökereit a földből kihúzza, az éj leple alatt követni kezd egy járókelőt. „*Oly sürgetően állt ott mozdulatlan, mint egy hír, tölgy alakban*” – mondja róla a vers beszélője. Ez a tölgyfa sem beszél, hanem arcának feltárásával közli az önmagával azonos üzenetet:

*mikor elérte a járókelőt,
a lámpaoszlopnak mindjárt nekidőlt,
aztán haját széthárította.
A haj mögül egy tölgyfa arca nézett.*

Nagy, mohos arc. Talán. Vagy másmilyen.

Ebben a versben is a legtöbb, amit a szöveg a hírnökről mondani tud, az a külsejének és viselkedésének leírása – de a vers ezt is azonnal elbizonytalanítja, jelezve, hogy a szemközt álló lény a leírhatatlan, a mondhatatlan tartományával érintkezik. Ugyanez érvényes Nemes Nagy Ágnes angyalaira. Isteni küldött mivoltuk teljes bizonyossággal – mint a Bibliában – csak távozásuk után felismerhető, akkor, amikor a hozott hír hatása megmutatkozik annak az embernek a lelkében, életében, akit meglátogatott. Az *Éjszakai tölgyfa* című vers a képek nyelvén így írja le ezt a hatást:

*Érezte akkor a járókelő
saját körvonalait lazulni,
kőd úszta be folyékony partjait,
mint aki hirtelen erdei
tóvá sötétül,
mert egy ilyen arcot tükrözhetett.*

A *lovak és az angyalok* című költemény ennek a változásnak a versbeli térképe: annak az átalakulást hozó belső útnak a története, amelyet az angyalokkal való találkozás indít el.

A vers négy címmel ellátott részre oszlik: *Jönnék; Mennek; Út; A lovak és az angyalok*. Az első két rész, ahogy ezt már a címek is sejtetik, szorosan összetartozik. A két többes szám harmadik személyű igei állítmányt (*Jönnék, Mennek*) azonos alany kapcsolja össze, ez az alany azonban a két címből hiányzik. Ez a nyelviileg megteremtett hiátus egyrészt jelzi az elhallgatott alany (az angyalok) érintkezését a kimondhatatlannal, másrészt az elhallgatással rájuk is irányítja a figyelmet: vajon kik azok, akik jönnek és mennek? A hiátus azonban a szöveg más szintjén is megképződik: a szorosan összetartozó, gyakorlatilag egy egységet alkotó első két szövegblokk, a *Jönnék* és a *Mennek* csak a látogatók érkezését és távozását rögzíti, azt azonban, hogy mi történt közben, a vers elhallgatja. Mintha az angyali jelenlét egészében kimondhatatlan volna, s csak e jelenlét időbeli „peremei”, az érkezés és távozás nyúltnának át a „nehezen mondható” tartományába.

A költemény az angyalok megszólításával indít: az első szakasz párbeszédese, dramatikusan szerkezete, élőbeszédszerű stílusa és erőteljes, dalszerű ritmikája regös énekeket idéz:

*Isten hozott, szép angyalok.
Elvermelt almát adhatok.
Ki küldött vajon vigaszul?
Itt egy jonatán, egy batul.*

„Isten hozott!” – így köszönteni egy angyalt némiképp tautologikus, hiszen ha egyszer angyal, nem kérdés, hogy ki „hozta”. A köszöntés emiatt egyrészt önironikus színezetet kap, másrészt azonban a szöveg arról tanúskodik, hogy a beszélőnek tényleg nem egyértelmű, hogy honnan érkeztek a látogatói, hiszen megkérdezi őket: „Ki küldött vajon vigaszul?” Ebben a mondatban ott van az angyali küldetésnek a beszélő által értelmezett lényege: a *vigasul*, amely egy kései, ars poétikus Nemes Nagy-esszében is az angyalokhoz kapcsolódó „feladat-ként” jelenik meg: *„Rettentő igényem volna a magyarázatra, az értelemre. Az angyalok azt magyarázták meg nekem, hogy nincs ilyesmi, de van vigasz. Mi lesz, ha abbahagyják a vigasztalást is?”*⁷

Vigasztaló angyalok érkeznek tehát a beszélőhöz, és sejthető, hogy nem szavakkal vigasztalnak, hanem a jelenlétükkel, egyáltalán: a létezésükkel. Az angyalok hangját a versben így nem is halljuk, csak azt, ahogy a lírai én beszél hozzájuk, kérdezi, kínálja, marasztalja őket: így ez a csonka, egypólusú párbeszéd is megképzí a fent említett hiátust. Különös mozzanat az almával kínálás, amely mindjárt a második sorban feltűnik. Az angyalok köszöntését egy-egy kínáló mondat szakítja meg, így az „angyalok” az „adhatok” szóval kerül rímpárba, a „vigaszul” pedig az almafajtát jelölő „batul” szóval. Ez egyfajta kölcsönviszonyt érzékeltet ember és angyal között: mintha a beszélő rögtön viszonzni akarná a vele tett, megesett jót: a vigaszul érkező angyal-látogatást. Az alma „elvermelt” jelzője utal arra, hogy tél van, és télen csak ilyen gyümölcscsel lehet a vendégeket megkínálni. A beszélőt mintha bánatná ez, mert a búcsúzásokor mentegetőzik miatta: „az alma kásás volt, tudom, de nincs más, nincs más”. Mintha két létmód, két eltérő létminőség feszültsége lenne érezhető itt: talán nem angyalhoz

⁷ NEMES NAGY Ágnes: *Filozófia és jó modor*. In: N.N.Á.: *Az élők mértana I.*, 660.

méltó táplálék ez a teljesen hétköznapi, ráadásul nem is friss gyümölcs, de az ember csak ezt tudja neki nyújtani.

A két létmód különbségét szimbolizálják a méretek is. Az emberi személyt a ház jelképezi – s ebbe a házba éppen hogy csak befértek az angyalok:

*Féltem nagyon, hogy szemöldök-
fában homlokkal összetörtök,
és tört angyalt hogy ápolok?
Be szerencsével jártatok!
Mint a petróleum-lángot, kicsinyre
húztátok angyságotok.*

A beszélő aggódó képzeletében egy olyan kép jelenik meg, amelyben a háznak is és az angyaloknak is teste, illetve arca van: erre utal a „szemöldök” szó a „szemöldökfa” kifejezésben, illetve az angyalok „homlokára” tett utalás. A háztestben csak úgy fér el az angyaltest, hogy az „kicsire húzza” eredendő létmódját, a petróleum-lánghoz hasonlított „angyságot”.

Az emberi és az angyali méretbeli össze nem illése más versekben is feltűnik: a *Ház a hegyoldalon* angyala nem fér az ágyba, a *Téli angyal* vadmadárhoz hasonló hírnöke pedig már-már szétfeszíti Mária házát. Mindenütt megjelenik tehát a képek szintjén az a kérdés, hogy képes-e az ember befogadni az angyalt: törékeny élete elbírja-e a hatalmas, „nem emberszabású” lény jelenlétét. De míg a *Téli angyal* című versben az emberre jelent veszélyt az angyal érkezése, itt éppen fordítva: az angyal veszélyezteteti épségét azzal, hogy beférkőzik az ember házába. Az angyal megsebesülésének,⁸ s az emberre való rászorultságának gondolata feltűnik a *Ház a hegyoldalon* említett részletében is, ahol az öregasszony sebesült angyallal találkozott, s azt egész éjjel ápolja. A két világ érintkezése tehát egyáltalán nem veszélytelen. „Tört angyalt hogy ápolok?” – kérdezi a beszélő, aki emberi mivoltában nemcsak az angyalok táplálására, de a gyógyításukra sem érzi alkalmasnak magát. „Be szerencsével jártatok!” – sóhajt fel megkönnyebbülten, s ez a népmesék világát idéző fordulat hangsúlyozza azt a jelentést, hogy az angyaloknak valóban nehéz küldetése, talán próbatételekkel teli útja volt ebbe a házba.

Az angyalok tehát ebben a versben olyan lények, akik meg tudnak sérülni, akik elfogadják a táplálékot, akiknek teste és arca van, s mint a következő, *Mennek* című szakaszból kiderül, személyisége is:

*Először fölkelte Ariel,
aki a karban énekel.*

⁸ A közvetítő lény útja során megsérülhet. Nemes Nagy Ágnes *Tudjuk-e, hogy mit csinálunk?* című esszéjében ilyen közvetítőként, sérült hírnökként ábrázolja magát a verset is: „A vers tehát hírhozó, csatából jön, a tudattalan terepéről, és ez meg is látszik rajta. (...) A vers sokszor sérült, hiányosnak látszó, csonka-bonka. Mintegy sebeit mutatja fel értéként. Lássátok, tapintsátok. De vajon nem a sérülések a vers testén, nem a hiányok, a félig megnevezések, a felrobbant kísérletek szilánkjai, a torzó esztétikája – vajon nem ez-e a végső mondanivalónk? Nem, nem azért, mert becézzük a torzót, hanem mert a torzó, a hiány is egy teljesebb világról ad hírt, életünk nem tudott vagy nem eléggé átélt szélességéről. Ott áll végül a vers, sérülten, és így-úgy amúgy jelzi, mutatja, dadogja a hírt, mindazt, amit látott, ami telik tőle. Töredékes hírt hoz tehát, meg némi havat a vállán.” (NEMES NAGY Ágnes: *Tudjuk-e, hogy mit csinálunk?* In: N.N.Á.: *Az élők mértana* I. 35.)

*Azután fölkel Rafael.
Ne menj még, kérlek. – Menni kell.
Az ifjúságtól, lustaságtól
hullámos léptű, lassu Gábor
indult aztán. – Ne menj. – Az arca
pelyhes volt, mint a fűzfabarka.
Utolsónak maradt Mihály.
Vasderes-színű túske-hajjal,
mint az apák, ez olyan angyal.
A csuhád csücskét megfogom,
Az alma kásás volt, tudom,
de nincs más, nincs más, nincs – megállj!
És mégiscsak elment Mihály.*

Ebben a versszakaszban egy fordított irányú angyal-enumerációval találkozunk: a beszélő nem érkezéskor „mutatja be” vendégeit, hanem búcsúzaskor, mintha számára is csak a távozásuk percében válna világossá a kilétük. Nemes Nagy Ágnes költészetében ez az egyetlen olyan szöveghely, ahol az angyaloknak nevük van: a négy arkangyal neve. Érdekes, hogy a beszélő az első kettőt az eredeti héber nevéen nevezi (Áriel, Rafael), a második kettőt viszont a héber névnek megfelelő magyar személynévvel azonosítja (Gábor, Mihály). Persze, csak az utóbbi két névnek létezik magyar megfelelője – de az utóbbi két angyal közelebbinek is tűnik a versben, róluk részletesebb leírást kapunk – talán ez az oka, hogy az ő nevüket nem „Gábrielként” és „Mikhaelként” említi a vers, hanem az anyanyelvi személynévvel. Arielhez az éneklés képességét, a dal adományát társítja a vers. Rafael a szövegben nem kap jelzést – de a Bibliában ő a gyógyítás angyala: Tóbiás könyvében ő szabadítja meg vakságától Tobitot, Tóbiás apját, és démonaitól Sárát, Tóbiás leendő feleségét. A Jézus fogantatását hírül vivő Gábor, és a „harcos” Mihály arkangyal egy fiatal és egy idősebb férfi képében jelenik meg a versben. A magyar személynévek családias hangulatot árasztanak: mintha a beszélő közeli hozzátartozóiról lenne szó. Gábor leírásában van egy egészen finom erotikus áthallás a „hullámos” járás, a borostás arc említése, és talán a sok „l” hang miatt („lustaságtól”, „hullámosléptű”, „lassu”), melyek a lágyság, puhaság, folyékonyság képzetét keltik – mindezzel együtt inkább fiús, mint férfias jelenség ez az angyal. Ha a versbeli habitust kiegészítjük azzal az információval, hogy a Bibliában Jézus fogantatásának hírét hozza el Gábriel, akkor társíthatjuk alakjához a kezdet, a születés, a fiatalság és a szerelem jelentéseit. Mihályt az apákhoz hasonlítja a vers: „mint az apák, ez olyan angyal.”⁹ A „vasderes-színű túske-haj” keménységet kölcsönöz az angyal karakterének, a leírásban szereplő „s”, „sz”, „v”, „d”, „t”, „r”, „k” hangok is ezt a keménységet erősítik. A „vasderes” jelző a legellenállóbb fémfajtát és a lovak színét idézi fel, a túske pedig a Mihály arkangyalhoz a Bibliában amúgy is társított harciasságot – ezt az angyalt tehát erős, határozott, férfias jelenséggént képzeljük el a leírás alapján.

Az angyalok, bár együtt érkeztek, nem egyszerre, hanem egyenként távoznak, mégpedig fontossági sorrend szerint. A beszélő által legkönnyebben elengedett vendég indul először, s akit a legnehezebben enged el, az utoljára. Nehéz és szenvedéssel teli folyamat ez: ahogy a

⁹ Elgondolkodtató életrajzi adalék lehet az értelmezéshez, hogy Nemes Nagy Ágnes édesapját is Mihálynak hívták.

küldöttek távoznak, úgy fogatkozik a házban az „angyalság”, úgy szűnik meg fokozatosan a vigasztaló jelenlét, s tűnik el maga a vigasztalás. A beszélő a versszakaszban három alkalommal tartóztatja az angyalokat – mindig azt, amelyik éppen menni készül – a marasztalás egyre hevesebb és egyre kétségbeesettebb. Amikor az utolsó angyal, Mihály is búcsút vesz, a beszélő minden erejét latba veti, miközben értelmezni is próbálja a számára érthetetlen történetet, hogy miért mennek el a vendégek, miért „kell” menniük. „Az alma kásás volt, tudom” – szólal meg benne az önvád – mintha rajta, az ő vendéglátásán múlt volna, hogy az angyalok nem tudtak maradni. „Nincs más” – mentegetőzik, de a legkétségbeesettebb gesztusa az, amikor belekapaszkodik az angyalba, tehát nemcsak szóval, de erővel is visszatartja. „A csuhád csücskét megfogom” – mondja Mihálynak: nem a kezét vagy a vállát fogja tehát meg, hogy megállítsa, hanem csak a ruháját, és annak is csak a csücskét. Megdőbbsé ez a kis részlet: kifejezi azt, hogy bármennyire közeliek és jól érzékelhetők az angyalok a beszélő számára, végső soron nem tud hozzájuk közvetlenül kapcsolódni, nem érintheti meg a „testüket”, azaz őket magukat. Nem ragadhatja meg a „kimondhatatlant”, hiszen az kimondhatatlan, csak a névtelen tartomány szélét, peremét, a „nehezen mondhatót” járhatja be: csak az angyal csuhájának csücskét foghatja meg.

A jelenet, és maga a helyzet is drámai: ahogy az angyalok kimennek a házból (azaz elhagyják a beszélő személyiségét), úgy veszít el velük fokról-fokra mindent, ami az élethez kapcsolta. Ariellel az ihletet, a tehetséget, a megszólalás adományát, Rafaellel a gyógyulást, a teljes élet reményét, Gábriellel a szerelmet, az újjászületés hitét, Mihállal pedig a legtöbbit: az életbe vetett bizalmat és biztonságot – hiszen az „apa” a megtartó eredet, a földhöz kapcsoló gyökér. „És mégiscsak elment Mihály” – a „mégiscsak” szó jelzi, hogy a beszélő az utolsó pillanatig reménykedett, hogy legalább Mihályt maradásra bírhatja.

Az angyalok látogatását elbeszélő, két részből álló versegység végén a lírai én mintha ki-zuhanna a saját életéből – részben erről a zuhanásról szól majd a következő egység, az *Út*. A versben történetként ábrázolt lelki tapasztalat súlyossága újra felveti azt a kérdést, hogy ki is az angyal. Alapvető jelentése szerint közvetítő Isten és ember között, a távolságok áthidalója, ég és föld összekötője, mennyei hírnök, küldött.¹⁰ Nemes Nagy Ágnes költészetében az angyal sokkal több, mint motívum: belső tapasztalat, lelki tény jelölője, gazdagon rétegzett jelentéssel. E jelentésrétegek közül kettőt emelnék ki: a személyes Isten-képpel összefüggő *vallásos*, és a költői hivatásra vonatkozó, *ars poétikus* értelmet. Az első értelmezés szerint az Istenkapcsolatban bekövetkezett törés, szakadás következményeiként, és egyben áthidalóiként jelentkeznek az angyalok – pontosan akkor (a *Szárzavillám* kötet után), amikor Nemes Nagy Ágnes verseiből eltűnnek az Istent közvetlenül megszólító, gyakran vele perlekedő versek. Késői, *Istenről* című prózakölteményében a lírai én Istent úgy határozza meg az alcímben, mint „hiánybetegségeink legnagyobbikát”. A vigaszul érkező angyalok, ha pótolni nem is tudják, de enyhítik ezt a fájdalmas hiányt, azzal, hogy az Isten és az ember közti távolságot „közelségek fűzérévé”¹¹ alakítják.

Az „ars poétikus” értelem szerint az angyal-figura valamiképpen a költői képességgel függ össze¹²: „*Költő vagyok, tehát a kimondhatatlan, kimondatlan és nehezen kimondható*

¹⁰ A héber *mal'ak* és a görög *angelos* szó jelentése: hírnök, küldött. Vö.: *Biblikus teológiai szótár* (szerk. LEON-DUFOUR, Xavier), Róma, 1976. 61–65.

¹¹ V.ö.: PLEȘU, Andrei: *A madarak nyelve*. Jelenkor, 2000. 156.

¹² Ld. még ehhez a 8. lábjegyzetet!

dolgoz bányásza (...) – írja Nemes Nagy Ágnes *Filozófia és jómodor* című esszéjében – *Suhogó és bizonytalan dolgok közt élek, az angyalok valóban itt csellenenek a szobámban, hinni kell bennük, mert ők, csakis ők tesznek költővé. S ez egyszerre öröm és szomorúság. Öröm, mert kiválasztottság és vigasz – szomorúság, mert kiszolgáltatottság. Olyasmire tettem az életemet, ami nincs hatalmamban; ő tart hatalmában engem. Pláne mostanában, mikor halálosan félek, hogy elvesztem a tehetségemet. Vagy már elvesztettem. Mi lesz velem, ha az angyalok is elhagynak?*¹³ A szakrálissal való viszony pontos leírását adja az esszé a birtoklás helyett a birtokolttság érzésének („*nincs hatalmamban; ő tart hatalmában engem*”), és a kiválasztottság tudatának jelzésével. Az esszé szerzője, saját állítása szerint, az angyaloknak köszönheti hivatását: „*ők, csakis ők tesznek költővé*”. Ezek szerint az angyalok szoros kapcsolatban állnak a költői hivatással és tehetséggel. Az utolsó mondatokból mintha az derülne ki, hogy a tehetség elvesztése azonos a ténnyel, hogy az angyalok elhagyják – és ez az, amitől a szerző „halálosan fél”. Néhány mondattal később újra megnevezi ezt a félelmet: „*Mi lesz, ha [az angyalok] abbahagyják a vigasztalást is?*” Az esszérészlet alapján egy olyan értelmezés látszik körvonalazódni, hogy amennyiben a versben beszélő lírai én költőként kapcsolódik a világhoz, költő-mivolta elvesztésével mindent elveszít: angyalok nélkül tehát nincsen számára élet. Így jobban érthető, hogy miért kell annyira marasztalnia őket, s miért olyan súlyos veszteség, hogy azok mégiscsak elmennek.

A vers második nagy egysége a harmadik címmel ellátott versszakasz: az „*Út*”. Ez a rész ugyanúgy megszólítással kezdődik, mint a „*Jönnék*”:

*Patkolj nekem lovat, kovács,
hadd vigyen egyszer már haza.
Jó ez a szódás paripa.*

A beszélőt, akárcsak a népmesékben, egy súlyos hiányállapot készíti útjának indulásra: ez a hiány az angyalok távozása után keletkezett úr, élet-vesztés. Vajon hová indul a lírai én? „*Hadd vigyen egyszer már haza*” – így hangzik a versszöveg sokértelmű válasza. Az angyalok után indul – ott van a haza, ahol ők laknak? Talán a halál, mint végső haza felé indul el? Az „*egyszer már*” szókapcsolat arra utal, hogy az élet eddig bejárt, sokféle útja közül egyik sem a hazafelé vezető volt. A hazaindulás a végső utat jelentheti, mert a beszélő búcsút vesz az ismerős helyektől, mintha soha többé nem akarna visszajönni ide:

*A cukrászboltnál majd megállunk,
ott utoljára még benézek,
akár egy alkony ablakán;
hogy villognak a sütemények,
a sok menyeyi marcipán –*

*és aztán minden színtelen.
És nem lát minket senkisé.
A ló dobog csak, tompa dobja,
mintha egy szív ver távolodva.*

¹³ *Filozófia és jó modor*, 660.

Úgy tűnik, végső búcsúvételről van szó: az ismerőstől, a saját élettértől már mintha üveg-fal (kirakat, ablak) választaná el a beszélőt, s ami azon túl látható, az már az alkony, a perc-ről-percre fogyatkozó élet. A „villogó” sütemények és „mennyei” marcipánok mintha egy liliputi birodalom kellékei lennének – az „édes élet” parányivá, gyerekszobaszerűvé zsugorodott ebben a visszatekintésben. A beszélő már nem lépi át a küszöböt, már nincsen dolga itt, csak benéz – „*utoljára még*”.

Ahogy elfogy a fény, lassan megszűnnek a színek, ló és lovasa maguk is láthatatlanná válnak. A lódobogás mint távolodó szívverés hasonlata arra utal, hogy az állat és ez ember összetartoznak, egyetlen lényvé összeforrva vándorolnak. A ló a népmesékben a legarchaikusabb segítő figura, akit lovasának kell felélesztenie (például gebéből táltossá változtatnia), folyamatosan táplálnia, gyakran a saját húsából – ez is arra utal, hogy a ló egy az emberrel: a mesékben a belső erőközpont szimbóluma. A tanulmány elején már idézett két korai Nemes Nagy-versben is hasonló jelentésben tűnik fel ez az állat: mint belső valóság, mint a lélek része (*Lovamhoz*), amely egyedül képes arra, hogy gazdáját kiragadjon szorult helyzetéből, és olyan tájakra röptesse, ahol senki nem találhatja meg őket (*Lovam*). Ezekben a fiatalkori versekben a ló végső menedéket jelent: sérthetetlen erőket a lélek legmélyebb pontján, amelyekhez nem férhet hozzá a külvilág kisajátító, s végső soron pusztító szándéka, amit érzéketlen képekkel fest le a *Lovam* című vers:

*Keresnek. Vésik nappalom,
feltúrják estemet.
Léteimből, mint egy osztrigát,
tűvel feszítenek.*

*Fülem mögött zizzennek és
ujjuk hajamba kap,
s a szekrényből, mint holttetem,
nyakamba omlanak.*

*Hiába. Lent dobog lovam
és hangja hallatán
a csigalépcső megremeg,
s felbúg csizmám nyomán. (...)*

A tehetetlen és veszélyeztetett bezártság állapotából a ló figurája vezeti ki a beszélőt, neki köszönhetően nyílik meg a horizont: a lélek eredendő tágassága és szabadsága, a kezdet és az újjászületés, amelyet mindkét versben a hajnal és a hajnali lovaglás képe jelez.

A *lovak és az angyalok* című vers halál felé tartó lovaglása Goethe *Rémkirály* című versének erdei útjára is emlékeztet, tempója azonban nem az ottani halálos hajsztát, inkább lassú, meditatív vándorlást idéz:

*És lassan úsztatunk tovább,
valami víz, valami fák,
valami lombos némaság,
talán valami suhogó,
lomb-kupolák alatt futó,*

*talán folyó a rengetegben –
de nem tudom – minden nevetlen –
lehajlok. Ne érjen az ág.
Átölelem a ló nyakát.*

A beálló némaság, a körvonalukat elvesztő, elmosódó tárgyak és a víz megjelenése antik alvilág-képzeteket idéz. Az út során fokozatosan eltűnik mind a látvány, mind a megnevezés lehetősége: erre utal a versszakaszban a sokszor előforduló, a közléseket elbizonytalanító módosítószó és határozatlan névmás: a „talán”, illetve a „valami”. De még ezeket a bizonytalan közléseket is mintegy érvényteleníti a versszak vége: „*de nem tudom – minden nevetlen*”. A „névtelen”, vagy a költő szintén szívesen használt szavával élve: a „tudattalan” tartományban vagyunk – az útnak ez a szakasza mintha egy belső pokoljárás lenne, a ló pedig egy alvilági vezető. A lélekvezető szerepet nemcsak az életmű belső összefüggései indokolják, melyekre korábban rámutattam, hanem kulturális utalások is erősítik. A sámánizmusban például lélekvezető állatnak tartották a lovat, sőt, „hószín hátszlónak” nevezték a lóorból készült sámándobot, a túlvilági utazás eszközét. Az elhunytal együtt a ló sírba temetésének szokása is arra szolgált, hogy a ló útja túlvilági szakaszán is hordozza a gazdáját.¹⁴ A lóhoz több mitológiában is víz-képzetek kapcsolódnak – a Poszeidón szigonya nyomán fakadó forrásból, vízből születik a Pegazus, melynek holdsarló alakú patája nyomában ugyancsak források törnek elő¹⁵ – ahogy a versben is folyóban, vízben „úsztat” a „szódás paripa”. A ló tehát a víz, a tudattalan, az álom és a halál szimbóluma¹⁶ – ezeket a jelentéseket a vers is mozgásba hozza és tovább viszi. Ha az angyalt a költői tehetséggel hoztuk összefüggésbe, ez a versbeli ló is lehet „Pegazus”, a költői ihlet, képesség szimbolikus állata. Ha az angyalok el is hagyták a beszélőt, egy lóva még maradt, amivel útra tudott kelni.

Amikor már minden arra utal, hogy alvilági úton vagyunk, s az alvilági folyók valamelyikében úsztató ló a halálba szállítja utasát, akkor a versszakasz – az utolsó sorban – váratlan fordulatot vesz. A ló nyakának átölelése vágyként már a *Lovamhoz* című korai versben is megjelenik: „*szeretném, Ábris, karcsú, szép nyakad / egy alkonyatkor átölelni lágyan*”. Itt, *A lovak és az angyalok* című versben ez a mozdulat meg is történik. „*Átölelem a ló nyakát*” – mondja az alvilági utas, s ezzel a gesztussal egyszerre szerte is foszlik az alvilági utazás víziója. Ösztönös életszeretetet, életigenlést fejez ki ez a mozdulat, amellyel a beszélő hordozója, lélekvezetője, saját lélekrésze, „Pegazusa” felé fordul. Az öleléssel megteremtődik az az énen belüli egység és erő, amely ezt a belső utazást végül más cél felé vezérli, mint ami a versszakasz korábbi részéből sejthető volt. Ha korábban a népmesék szerkezetét említettem párhuzamként, akkor a ló nyakának átölelésével itt történik meg a varázslat, a csoda, amely „kiröpíti” a mesehőst a pusztulásból, és egyszerre valahol egészen máshol találja magát.

A vers utolsó egysége – melynek címe megegyezik a vers címével – a „mert” kötőszóval indít:

*Mert végül semmisen marad,
csak az angyalok s a lovak.*

¹⁴ *Szimbólumtár* (szerk. PÁL József-ÚJVÁRI Edit). Balassi Kiadó, 2005. 322.; *Jelképtár* (szerk. HOPPÁL Mihály), Helikon Kiadó, 2004., 199.

¹⁵ *Jelképtár*, 197–198.

¹⁶ *Jelképtár*, 197.

*Csak állnak lent az udvaron,
Az angyalok meg a szobámban;*

A felütésként alkalmazott magyarázó kötőszó az előző versegység utolsó sorának történéseit magyarázhatja: átölelem a ló nyakát, mert végül semmitem marad, csak az angyalok s a lovak. A rendhagyó helyesírással egybefűrt „semmitem” visszautal az angyalok látogatása utáni hiányra, a megtett út azonban, mint egy népmesei próbatétel vagy beavatás, nem volt hiábavaló: innen már egy más szempontból nyílik rálátás az ismerős hiányállapotra.

A „semmi” például itt már koránt sem jelent valóságos semmit, hiszen a versnek ebben a szakaszában az útnak indító angyalok is, és a segítő-lélekvezető lovak is újra jelenvalók. A „csak” kötőszó arra utal, hogy a mondhatatlan helyett a nehezen mondható, a cél helyett a közvetítők, a Távollévő helyett e távolság áthidalói maradnak meg – „végül” és biztosan – az embernek. A megragadás helyett marad a mozdulat, ahogy Nemes Nagy Ágnes *A mozdulat* című – a *Napforduló* időszakában, a hatvanas évek elején keletkezett – versében (zsoltár átírásában) olvashatjuk:

*Éjjel kezem föl tartottam,
az égre Hozzád nyújtottam,
mi lesz helyetted, kérdeztem,
s Te mondtad, hogy a mozdulat.*

A lovak és az angyalok című vers közvetítő lényei az utolsó egységben már más minőségben vannak jelen, mint a költemény korábbi szakaszában felbukkanó angyal-vendégek és a szódás paripa. „*Csak állnak*” – mondja róluk a lírai én, tehát nem szárnyalnak és nem száguldanak, de ez azt is jelenti, hogy nem mennek el tőle. A ház – a személyiség – megtelik ezekkel a lényekkel: az udvaron és a szobában is állnak, kint és bent, lent és fent is. A másik különbség a korábbi megjelenésükhöz képest, hogy sokan vannak:

*csellengenek néha szinte százan –
egy lény mit is tesz önmagában?
Feldobrokol, s ismét megáll,
vagy szárnyát csattogtatja olykor,
mint egy szellőzködő madár.*

Négy angyal helyett angyalseregek „csellengenek” a térben – ugyanaz az ige szerepel itt az angyalok vonatkozásában, mint a későbbi, már idézett esszében: „az angyalok valóban itt *csellengenek* a szobámban, hinnem kell bennük, mert ők, csakis ők tesznek költővé.” (Kiemelés – H.M.) Rejtélyes az „*egy lény mit is tesz önmagában*” kérdés – talán az „erősebb létet”, a jelenlét megnövekedett maradandóságát és intenzitását fejezi ki a sokaság képe – mennyiséggel a minőséget.

A ló és az angyal alakja ebben a versszakaszban összemosódik: egyre megy, hogy a lények feldobrokolnak vagy a szárnyukat csattogtatják, a beszélő nem tesz köztük különbséget, hiszen ugyanazt képviselik a számára. Az angyal és a ló ábrázolása egyformán érzéketlen és plasztikus: a külső és belső terek átjárhatóvá válnak, nincs már jelentősége annak, hogy melyik lény látható, és melyik láthatatlan, mert a testi és a lelki szemek ugyanazt látják.

A költemény – hasonlóan az *Ekhnáton az égben*, vagy a *Téli angyal* című vershez – fénybe emelt „tárgyak” állóképével zárul:

*Csak állnak és nincs semmi más,
csak látvány és csak látomás,
csak láb, csak szárny – az út, az ég,
bennük lakik a messzeség –*

*oly távol vannak, oly közel.
Talán ők már nem hagynak el.*

A látvány és a látomás a találkozásnak ezen a magasabb szintjén azonossá válik. A „csak” szó ismétlődése megint hangsúlyozza, hogy itt már egy másik létminőségről van szó, amely talán egyszerűnek és kevésnek tűnik, valójában azonban ez minden – pontosabban ez a minden, hiszen a közvetítő lények magukba foglalják a távolságot, ami a mondhatatlanhoz vezet („*bennük lakik a messzeség*”), s ezzel együtt az oda vezető utat is – erre utal a távolságot áthidaló testrészek, a láb és a szárny említése is. A közvetítő lények, a lovak és az angyalok mint-ha keretei, kapui lennének a Kimondhatatlannak.

„*Mi lesz velem, ha az angyalok is elhagynak?*” Az esszé idézett kérdésére a vers utolsó mondata válaszol: „*Talán ők már nem hagynak el*”. Ott van ebben a kijelentésben az egész megtett út, mint egy költői-emberi „beavatás” története. Ott van a lenyomata annak a nehéz tapasztalatnak, hogy az angyalok bizony el tudják hagyni az embert, de a remény is, hogy ez a mostani, próbatételek utáni hazaérkezés már egy más minőségű jelenlét és együttlét a szakrálissal: és ez már talán nem múlik el. Ha az angyalokat a költői képesség, tehetség, hivatás összefüggésében értelmezzük, akkor ez a mondat az új költői nyelvre, szemléletmódra való ráatalálást is jelentheti: a költőként meglelt saját utat.

A záró két sor a közvetítő lényekkel való érintkezés, és a róluk való gondolkozás feloldhatatlan antinómiáját is rögzíti: „*oly távol vannak, oly közel*.” Mindkettő, a távolság és a közelség is eleven élmény, nem arról van szó, hogy az egyik felváltaná a másikat. A fogalmi nyelvben kétfelé bontott emberi tapasztalat (közelség, távolság) valójában egy és ugyanaz: az angyalok úgy vannak távol, hogy közel vannak, és fordítva. A lírai én már nem próbálja feloldani ezt az ellentmondást: a megértés lázas igyekezete (és a nyomában járó fájdalmas értetlenség és hiány) helyett megmarad a szemlélődés állapotában. Nem akarja többé megragadni az angyal csuhája csücskét, nem akarja már sem megérteni, sem birtokolni a Kimondhatatlant – csak megmaradni a „között”-ben, a határsávban: a lovakkal és az angyalokkal közös „házban”.